

XV. STARŠÍ A STŘEDNÍ ENEOLIT

XV.1. Problematika „Kozákovských dílen“ staršího eneolitu

V první polovině 20. století bylo amatérsky prozkoumáno několik jeskynních lokalit v oblasti Proskalí (Babí pec, Zemanova pec a Kudrnáčova pec), Boreckých skal (Ludmilina jeskyně, Těhčíkova skála), Hruboskalska (Hlavatá skála, Abri pod Pradědem, Abri nad Markovým koutem) a Klokočských skal (Dvojitá brána u Rohlin, Pánvička). Početné nálezy kamenné štípané industrie publikoval J. Filip jako neolitické (KNP) kamenářské dílny z pod Kozákova (Filip 1947). Datace vycházela z malých revizních sond F. Proška, který zejména v Babí peci zachytil reliktní neporušené situace, kde pod vrstvou písku s kamennými štípanými nástroji nalezl polotovar sekery (eneolit). Zajímavé je, že již Jan Filip v průběhu 2. světové války uvažoval o mezolitickém stáří industrie, ale tato datace byla později zavrhnuta F. Proškem a J. Skutilem (Skutil 1952).

Při revizi industrie je na první pohled zarážející její drobnostvarost a přítomnost některých typů, které pro eneolit nemůžeme očekávat (mikrolity, drobná okrouhlá škrabadla, zvláštní typy rydel, malá jádra – průměrná velikost jader v Babí peci je 2,6! cm při počtu 101 jedinců). Proto jsem na jaře roku 2003 přistoupil k reviznímu výzkumu Babí pece, který však ještě není dokončen a bude pokračovat.

Ale i na základě typologického rozboru můžeme konstatovat, že převážná část kamenné štípané industrie je mezolitického stáří, s pouhou minimální příměsí pozdějšího postmezolitického pravěku (poměr může být asi 50 ku 1). Mezolitické souvrství bylo patrně v eneolitu i později narušeno, takže se svrchní partie promísily (bioturbace samy o sobě dokážou přemístit artefakty do poměrně velkých hloubek, k tomu ještě navíc přistupuje činnost člověka). Odsud pochází vžitá interpretace současnosti keramiky a štípané industrie. Zde můžeme hledat

vysvětlení pro nulový rozptyl suroviny kozákovských polodrahokamů v eneolitu. Musíme si uvědomit, že z „dílen“ na Kozákově pocházejí tisíce artefaktů, časově však eneolitu předcházejí o několik tisíc let (Šída 2004a).

Výsledkem revize je tak předatování následujících souborů kamenné industrie:

1. Babí pec (mezolit s drobnými eneolitickými příměsmi) – Filip 1947
2. Zemanova pec (mezolit s drobnými eneolitickými příměsmi) – Filip 1947
3. Kudrnáčova pec (mezolit s drobnými eneolitickými příměsmi) – Filip 1947
4. Hlavatá skála (pozdní paleolit? – mezolit s drobnými eneolitickými příměsmi) – Filip 1947; Vokolek 1998
5. Ludmilina jeskyně (mezolit s drobnými eneolitickými příměsmi) – Filip 1947
6. Abri pod Těhčíkovou skálou (mezolit s drobnými eneolitickými příměsmi) – Filip 1947; Vokolek 1999
7. Dvojitá brána u Rohlin (mezolit s drobnými eneolitickými příměsmi) – Filip 1947
8. Abri nad Markovým koutem (mezolit s drobnými eneolitickými příměsmi) – Filip 1947

Vedle toho byly přiřazeny k mezolitu i další menší soubory či ojedinělé nálezy

1. Abri pod Pradědem – Filip 1947; Prostředník – Vokolek 1998
2. Pánvička – Filip 1947; Vencel 1978

Můžeme konstatovat, že takto situace mnohem lépe odpovídá skutečnosti, která je známá z okolí

(Svoboda et al. 1996; Svoboda 2002; 2003). Ve všech skalních oblastech tvoří mezolitické osídlení velmi silnou složku, takže dosavadní nepřítomnost mezolitu v Českém ráji působila značné rozpaky. Stejně tak nulový rozptyl kozákovských surovin v eneolitických souborech v okolí vedl ke vzniku velkého množství vysvětlujících teorií, které ale nepostihovaly podstatu problému. Všechny lokality navíc logicky obklopují nedávno objevené staroholocenní Pelešanské jezero. Mezolitické industrii (ze tří lokalit) se podrobněji věnuji v příští kapitole.

Předatováním v Čechách do té doby největších eneolitických kolekcí kamenné industrie se zcela změnila situace. Najednou chybí materiál. Jedinou dobře prozkoumanou lokalitou staršího eneolitu v oblasti je Dneboh – Hrada. Zde ovšem narážíme na problém zpracování, které chybí. V celé oblasti tak není jediná kolekce staršího, ale i středního eneolitu, která by mohla být hodnocena. Nezbyvá, než se uchýlit k souborům z jiných oblastí, ale ani těch není nijak výrazně mnoho. Pro alespoň základní orientaci tedy předkládám alespoň malou kolekci kultury nálevkovitých pohárů z Plaňan. Období středního eneolitu zůstalo bez hodnocené industrie.

O něco lepší situace ve znalosti industrie z tohoto období je na Moravě. Na Stránské skále u Brna byl prozkoumán zpracovatelský areál kultury s nálevkovitými poháry, ze kterého pochází skoro 7000 kusů kamenné industrie (Svoboda – Šmíd 1994).

XV.2. Plaňany

Relativně nečetnou kolekci kamenné industrie pocházející z objektu A představuje 21 artefaktů (el. příloha 19). Přehled typů a použitých surovin podává *tabulka 15.1*. Nejčetněji jsou v souboru zastoupeny prosté manuporty (6 kusů, 28,6 %). Ty představují do objektu donesenou surovinu, která nebyla podrobena takovému použití, aby na ni zanechalo viditelné stopy. Druhou nejčetnější skupinou jsou termofrakty (4 kusy, 19 %). Jde o tepelným namáháním suroviny vzniklé fragmenty. Nejpravděpodobněji se jedná o torza varných kamenů. Dvěma kusy jsou zastoupeny úštěpy a amorfní zlomky (9,5 %). Jde o produkty cíleného formování kamenné suroviny, které svědčí o výrobě kamenné štípané industrie. Ostatní typy artefaktů jsou zastoupeny pouze jedním kusem (4,8 %). Jedná se o brousek, čepel, čepel s leskem, fragment čepele s obloukovitě retušovaným bokem, nůž, otloukač a sekáč. Otloukač a brousek svědčí o výrobě kamenné štípané a broušené industrie. Čepel je běžným produktem výroby štípané industrie a jako taková slouží nejčastěji jako polotovár pro další výrobu nástrojů. Čepel s leskem dokládá zemědělskou výrobu na sídliš-

ti. Stejně tak čepel s obloukovitě retušovaným bokem sloužila nejspíše jako součást srpů. Nůž a sekáč jsou běžnými nástroji na sídlišti a mohou plnit mnoho rozdílných funkcí.

Mezi surovinami v kolekci převažuje křemen (7 kusů, 33,3 %). Je spojen především s manuporty, nožem a otloukačem (vedle toho se vyskytuje i mezi termofrakty a úštěpy). Druhou nejvíce zastoupenou surovinou je ortorula (5 kusů, 23,8 %). Ta se vyskytuje především mezi termofrakty, vedle toho ji můžeme najít i mezi manuporty a amorfními zlomky. Dvěma kusy (9,5 %) je zastoupen chalcedon, pararula a silicit. Z chalcedonu je vyroben 1 úštěp a čepel s obloukovitě retušovaným bokem. Z pararuly je vyroben sekáč a můžeme k ní přiřadit i jeden manuport. Silicit posloužil k výrobě čepele a čepele s leskem. Ostatní suroviny jsou zastoupeny již pouze jedním kusem. Jedná se o bazalt, pískovec a blíže neurčený rohovec.

Podle vzdálenosti nalezišť surovin můžeme naši kolekci rozdělit do tří skupin. Mezi suroviny místní můžeme počítat bazalt, křemen, ortorulu a pararulu. Bazalt a křemen pocházejí z terasového materiálu, ruly ze sutí i terasových štěrků. Jejich výchozem může být i obnažená mezozoická příbojová fácie, která se nachází v podloží lokality. Výchozy těchto surovin můžeme hledat v blízkém okolí lokality, do vzdálenosti maximálně 10 km. Do této skupiny patří celkem 15 artefaktů (71,4 %).

Mezi suroviny pocházející ze střední vzdálenosti (okolo 20 km) můžeme zařadit pískovec. Křída tvoří sice podloží spraší, v těsném okolí lokality se však nevyskytují pískovce. Původ materiálu pro brousek tak můžeme hledat nejspíše ve vzdálenějších výchozech cenomanu. Do této skupiny patří celkem 1 artefakt (4,8 %).

Poslední skupinu tvoří suroviny, pocházející z větší vzdálenosti jak 50 km, které můžeme označit jako velmi vzdálené. Sem patří jednak silicit a nejspíše i rohovec, pocházející z oblasti na sever od pohraničních hor (vzdálenost minimálně 100 km), a dále chalcedon, jehož původ můžeme hledat nejspíše v podkrkonošském permokarbonu (Kozákov a okolí – vzdálenost transportu 55 km). Do této skupiny můžeme zařadit celkem 5 artefaktů (23,8 %).

V naší kolekci tak převažují suroviny místní, které ale díky své nízké kvalitě mohou sloužit jako materiál pouze pro některé druhy artefaktů (ovšem není jasné, do jaké míry je složení ovlivněno vzorkovacím charakterem akce). Kvalitní štěpné suroviny se v okolí lokality nevyskytují, a jsou dopravovány ze značných vzdáleností. Díky tomu je poměrně výrazně zastoupena i skupina dalekých surovin. Zcela zřejmý je vztah k severu, který můžeme spojit nejspíše s komunikací vedoucí údolím Cidlina a Mrliny směrem do Podkrkonoší a dále na sever.

Na závěr zbývá konstatovat, že, i když je naše kolekce početně malá, představuje významnou sondu do ekonomického chování lidí ve starém eneolitu. Musíme si uvědomit, že pochází pouze z omezeného vzorkování řezu objektu. Jaké nálezové bohatství objekt ve skutečnosti obsahoval, se můžeme již pouze dohadovat.

typ	bazalt	chalcodon	křemen	ortotula	pararula	silicít	pískovec	rohovec	celkem	%
amorfní zlomek				1				1	2	9,5
brousek							1		1	4,8
čepel						1			1	4,8
čepel s leskem 2b						1			1	4,8
čepel s obloukovitě retušovaným bokem		1							1	4,8
manuport	1		3	1	1				6	28,6
nůž			1						1	4,8
otloukač			1						1	4,8
sekáč					1				1	4,8
termofrakt			1	3					4	19,0
ústěp		1	1						2	9,5
celkem	1	2	7	5	2	2	1	1	21	
%	4,8	9,5	33,3	23,8	9,5	9,5	4,8	4,8		

Tab. 15.1. Plaňany. Přehled zastoupení typů kamenné industrie a surovinového složení.

Tab. 15.1. Plaňany. Overview of typological structure and raw materials.

Nalezený objekt A můžeme s jistou dávkou tolerance interpretovat jako polozemnici KNP. Objekty tohoto typu byly v Čechách u KNP doloženy na sídlišti v Praze – Dejvicích (Havel 1986). Jednalo se o sedm objektů, z nichž je pět průkazných. Šlo o zahloubené jámy oválného až obdélníkového půdorysu s plochým dnem a 1 – 2 ohništi a využitelnou obytnou plochou 5,5 – 16 m². Zvláštní funkci měla zřejmě zahloubená chata 1/78, která ležela odděleně od ostatních objektů a měla užitnou plochu 80 m² (Zápotocký 2000, 180, Abb. 58). Sídliště je datováno do pozdního baalberského horizontu. Analogii k námi nalezenému objektu A bychom našli u objektu 46/77 (Zápotocký 2000, Abb.58), shodují se ve straně o délce 4,5 m. Další objekty interpreovatelné jako doklady osídlení pocházejí z Hostovic a ze Kbel (Zápotocký 1978, 241). Jejich půdorysy jsou však nepravidelné a mezi chaty je řadí nalezená ohniště v interiéru.

Dvacet čtyři zlomky typické keramiky získané vzorkováním tvoří homogenní nálezový soubor. Lze jej datovat do staršího stupně (Baalberg) kultury nálevkovitých pohárů. Registrujeme zlomky nálevkovitých pohárů, zlomky arkádových okrajů, páskových uch baalberských džbánů, amfor a zlomek mísy se zalomenou stěnou. Vzhledem k tomu, že chronologicky citlivé prvky nebyly registrovány, nelze soubor přiřadit konkrétní fázi staršího stupně kultury nálevkovitých pohárů (Prostředník – Šída – Kyselý 2002).